

Franc Zadavec

POGLED NA VIDMARJEVO RODOVITNO BRAZDO

Hočemo ali pa nočemo: Josip Vidmar je šestdeset let ustvarjal s pomembnim smislom za literarno in dramsko umetnost in s trajno zavzetostjo za slovensko kulturno in narodno usodo. Njegov književni opus je tako prostran, da vsak bralec v njem kaj najde zase. Kdor pa bi iskal duhovno središče, iz katerega so se napajale žile njegovega pisateljskega peresa, bi ga nemara našel v dejstvu, da je presojal slovensko literaturo enako zavzeto in odločno kot dela drugih literatur. Vrhunske besedne umetnine so ga opozarjale na zakone, po katerih obstajajo, in ga prepričale, da je resnična narodna kulturna vrednota le takšno umetniško delo, ki je obenem občečloveška estetska in etična vrednota.

V tem središču so zasidrana tri Vidmarjeva kritiška načela: da morata umetnik in življenje stati drug proti drugemu kot prvinski moči, med kateri se ne smejo vrivati blokade, ker v nasprotnem pisec življenje ponareja; da more kakovostna umetnost na Slovenskem zrasti predvsem iz domačega oziroma umetnikovega lastnega življenja, ne more pa nastati po vzorcih drugih in drugačnih okolij; da nas morejo kot narod potrditi le izvorna umetniška/kulturna dejanja. Nobeno teh načel ne podpira ali abstraktne ali miselno preobtežene, spekulativne literature, saj je taka ponavadi poligon, na katerem se pisatelj izgublja v miselnih in moralnih meglicah, ali pa v artističnih igrah.

Vidmar od teh načel ni odstopal pred nobenim slovstvenim besedilom, tudi pred takim ne, ki ga je zaradi njegovega duhovnega in stilnega zaleta marsikdo drug vrednotil kot prelomno in umetniško vrhunsko novost v razvoju slovenske literature. Z drugačnimi presojami je največkrat izzval ugovore; v povojnem času so se kdaj obarvali tudi s tonom, ki je zavrnitveno presojo povezoval s kritikovim kulturnopolitičnim položajem, češ kritik se je nepoklicano postavil nad umetnika in pomagal zagreniti njegovo družbeno usodo. Resnica takih ugovorov pa oslabi, če vemo, da je literarno in gledališko umetnost nepopustljivo presojal tudi že tedaj, ko je družbeno nemočen zahajal še v študentske klopi in da mu niti tedaj niti poslej ni bilo nič bolj tuje kot prizanesljiva kritika, ki ne rabi nikomur in ničemur, ne stvari ne njenemu stvarniku.

Pogled v Vidmarjevo umetnostno miselnost, v literarno in gledališko kritiko pove približno naslednje:

Značilna prvina njegovega umetnostnega nazora pravi, da je umetnost izraz apriorne, osebne, enkratne oblikovalne moči in da je takšen izraz ne glede na čas in družbo, ki umetnikovo svobodo relativizirata. Umetniško je po njegovem delo zato, ki ga ustvari oblikujoča volja svobodne osebnosti po lastni življenjski izkušnji. Ker je estetsko oblikovana izkušnja tudi neposredno izražena življenjska resnica, je umet-

nost tudi pomembna etična dejavnost in moč. In prav v enojnem estetsko-etičnem učinku nahaja Vidmar smisel in namen umetniške stvariteljnosti in umetnine. Povsod po esejih pripoveduje, da resnična umetnost sama po sebi služi človekovi težnji po višjem, lepšem življenju, pa mu je zato tuja misel o literaturi, ki naj bi bila posebej družbeno angažirana.

Ker je videti, da je imel umetnost za duhovno moč, ki človeku – tudi zaradi svoje kritičnosti – pomaga biti človek, je tudi videti, da je odklanjal vse, kar ogroža to njeno moč in poslanstvo. To pa so poleg artističnih zlorab vseh vrst nazori in ideologije. Zato se ni čuditi, da je veliko polemičnih esejev napisal prav o razmerju med umetnostjo in nazorom kot miselnim sistemom. Umetnikov svoboden, odprt pogled na življenje je branil pred katoliško dogmo, pred ždanovstvom, pred označevalci absurda in nihilizma in pred njimi, ki bi literaturo hoteli depersonalizirati. Njegova misel o tem razmerju se ni spremenila vse od leta 1920, ima pa tole teoretsko jedro: Noben svetovni nazor ni pomembno, odločilno udeležen pri nastanku umetnine, ni prvina stvariteljnosti, umetnost/umetnina z njim ni v kavzalni zvezi. Nazor se v umetnini sicer izrazi, a le kot sestavina, ki zanjo ni bistvena, ne odloča o njeni biti. Zavedni nazor umetnosti zgolj škoduje, kadar se vrine med življenje in med umetnikovo gledanje na življenje. Zato je omejena vsaka umetniška izpoved, vsako estetsko oblikovanje, ki se dogaja pod sugestijo dogme, sistemske morale, sistemskega nazora.

Protinazorsko načelo umetniške tvornosti je branil v slovenskem, bivšem jugoslovanskem in v mednarodnem estetiškofilozofskem prostoru, preizkušal pa ga je z umetniško literaturo in z misleci, kakršna sta v stvarih literarne umetnosti Goethe in Tolstoj. Kdor bi iskal njegovemu stališču, da nazor ni odločilna prvina umetniške tvornosti, duhovnozgodovinsko ozadje, bi ga zlahka prepoznal kot dialektični odgovor tradicionalni slovenski miselnosti o edinopravi krščanski umetnosti, ki je okrog leta 1930 dobivala kar radikalno obliko. In prav tedaj je Vidmar zavrnil ideološko razlago osnov slovenske umetnosti ter slovenskega pisatelja tudi z literarno kritiko zavezoval podobi življenja, kakršna je v resnici.

Vidmar je razčlenil številna vidnejša dela slovenskih pisateljev od modernistov do socialnih realistov in čez. Njegove estetske presoje so zanesljiv prispevek k znanosti o slovenski literaturi XX. stoletja; zlasti študija o pesništvu Otona Župančiča je v razvoju slovenske literarne vede opazna novost: proti biografski in duhovnozgodovinski metodi je v njej uveljavljeno načelo, po katerem je pesnikovo osebnost preučevati predvsem po njegovi literaturi, preučevati jo, kakor se je izrazila v svojem literarnem žanru, razčleniti glavne teme in motive ter poetiko ali pesnikovo »stvarstvo«.

V literarnih presojah, esejih in razpravah ni videti, da bi Vidmarja opazneje zaposlovali umetniški stili in da bi kateregakoli štel za odločilni pogoj umetnosti. Res je, zastopal je misel, da je vsa umetnost na dnu realistična, saj raste iz življenja, vendar je zlasti v petdesetih letih ugovarjal zagovornikom realizma in predlagal, naj ga pisatelji poživijo s fantastiko. Ko pa je priznaval pluralizem stilov, se je njegov estetski okus upiral grotesknemu in naturalistični pastoznosti. Menil je, da je za umetnost najbolje, če se čutnost in domišljija, čustvo in razum v stvariteljskem dejanju med seboj uberejo, če nobena duševna moč ne potlači druge, saj se v nasprotnem primeru podoba življenja poenostrani. Ta njegov pogled navznoter, v ravnotežje ustvarjalnih duševnih moči je nemara novoklasični ideal znotraj modernističnih tokov XX. stoletja, v katerih je ravnotežje teh moči podrto, saj se že od impresionizma naprej oglašča vse bolj razdrobljena osebnost. Iz ravnotežnostnega poglednega kota je Vidmar odklanjal antiroman, antidramo in antipoezijo pa tudi

hermetično poezijo in jo zato, ker ne bi hotela biti umsko razvidna, imenoval zaprti pragozd besed ali »gluha poezija«.

Kot dramaturg in kot gledališki kritik je skoraj ljubosumno skrbel, da pridejo na prizorišče kar najbolj umetniški teksti, in še, da jih režija nima pravice po svoje krojiti. V kritiki repertoarja, režije in gledališke igre je ponavljal misel, da so velike gledališke predstave mogoče samo iz pomembnih besedil, velike igralske stvaritve samo na umetniško nesporni dramski literaturi. Tudi zato se je upiral povojnemu valu novonaturalistične psihoanalitične dramatike in gledal v njej poprostačenje dramatike in igralske umetnosti. Zavračal je tudi dramatiko absurda, češ nesmisel in smrt sta sicer veliki tragedijski temi, v novodobni dramatikii pa sta le izpraznjeni abstrakciji. V obilici dramaturških zapiskov in gledaliških kritik v šestdesetih letih je srečevati tudi njegovo občutljivost za gledališki govor, zlasti še svarila pred vulgarizacijo gledališkega jezika.

Še ena komponenta njegove osebnosti: v njegovem pisateljstvu snuje tudi narodni ponos. Najgloblji smisel tega ponosa je priznavanje sebe v narodnem in mednarodnem smislu, tj. v smislu, da če kaj svojega nasnuje slovenska kulturna misel, slovenski umetnik, je to snovanje za človeštvo enako pomembno in dragoceno, kakor tisto, ki ga nasnuje katerakoli druga na kateremkoli koncu Zemlje. V tem prepričanju je domovala tudi njegova misel o kulturni vlogi malega naroda, da je namreč marsikateri mali narod znan prav po svojih kulturnih ustvarjalcih in njihovih delih. Vidmarjeva narodna in kulturna filozofija se pogojujeta in stekata nazadnje v isti misli o svobodnem ustvarjanju in ustvarjalcu, v kateri se stekata tudi njegov umetnostni nazor ter literarna in gledališka kritika.

Vidmarjev pisateljski opus je nazadnje zanimiv tudi po svojem značilnem stilu, po jeziku, v katerem so izražene nič kaj preproste duhovne in estetske presoje. Njegove kritike in eseji so oblikovani približno takole: Nekaj temeljnih stavkov razklene vsebinsko polje in obliko umetniškega besedila, ustvari nazorno predstavo o njegovih dobrih in šibkih, umetniških in neumetniških mestih. Povedano drugače: prenos slovstvenega besedila v kritiški metajezik razvidno razloči umetniško od neumetniškega. Bralec dobi razgled po tem, kje je besedilo življenjsko pristno, moralno globoko ali plitvo, kje nesporno estetsko in kje je umetniška roka odpovedala.

Vidmarjev pisateljski jezik je skoraj opomin za tiste, ki pisno spremljamo literarno umetnost. Njegov kritiški in esejistični je – sit venia verbo – slovenski: pisec si tudi najtežja vprašanja iz estetike, poetike in kulture postavlja in jezikovno oblikuje v kar se da čisti slovenščini. Nič mu ni bolj tuje kot strokovnjaško hladna interpretacija pesmi, romana, drame, obložena z učenimi tujkami iz laboratorijev literarnih teoretikov. Še bolj tuje mu je umetniško besedilo naskakovati z jezikom tega in onega filozofa in ga z nasilorojenim abstraktnim besedjem zasipati vse dotlej, dokler se nemočno ne umakne v ozadje, dokler ga ne zakrije pisana zavesa oholega filozofičnega besedja. Nobena beseda preveč in popolna sporočilnost sta značilnosti njegovega sloga, tj. sloga, v katerem jasna misel tudi jasno besedo najde. Gre, skratka, za intelektualen slog in za intelektualno esejsko in kritiško prozo, kakršna je na Slovenskem naredko posejana. Vidmarjeva intelektualna proza je bila, je in ostaja živa in rodovitna brazda slovenske kulture, izviren prispevek slovenskega duha evropski kulturi. Ta proza je in ostaja tudi ustvarjalni odgovor na vprašanja o kulturnem problemu, o kulturni biti, o zgodovinski nalogi in perspektivi Slovencev.

Preveč bi tvegala, kdor bi hotel to živo in kulturno rodovitno brazdo zapleveliti in razvrednotiti.